

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, КРИМІНАЛІСТИКИ
ТА ЕКСПЕРТОЛОГІЇ
ФАКУЛЬТЕТ № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни Кримінальний процес
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (правозастосування)

**за темою – Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному
провадженні. Цивільний позов у кримінальному провадженні**

/

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7.

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6. Протокол від 21.08.2023 року № 7.

Розробники:

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Соловйова О.Є.

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Вінчук В.В.

Викладач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС Дорошенко Ю.К.

Рецензенти:

Голова Київського районного суду м. Харкова, доктор юридичних наук, доцент Шаренко С.Л.

Декан факультету № 1 ХНУВС кандидат юридичних наук, доцент Романюк В.В.

План лекції

Вступ

1. Поняття та види шкоди, яка підлягає відшкодуванню (компенсації) у кримінальному провадженні.

2. Поняття, значення, предмет та підстави цивільного позову про відшкодування (компенсацію) майнової (моральної) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

3. Відшкодування (компенсація) майнової (моральної) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів та суду.

Висновки

Рекомендована література:

Основна

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — № 90—91. — 19 травня.
3. Кримінальний процес: підручник / О.В.Капліна, О.Г.Шило, В.М.Трофименко та ін.; за заг. ред. О.В.Капліної, О.Г.Шило. — Харків: Право, 2018. — 584с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-те, доповнене і перероб. — К.: Правова єдність, 2017. — 834 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні.[текст] М.І Леоненко, С.В.Петков, В.М.Стратонов та інші: за заг.ред. Чернявського С.С.- К.: «Центр учбової літератури», 2015. — 760 с.
6. Басиста І.В. Прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування: теоретичні і практичні проблеми. Монографія//І.В.Басиста. — Львів : ЛДУВС, 2013. — 600 с.

7. Стратонов В.М. Кримінально-процесуальні рішення в системі пізнавальної діяльності [текст]/В.М. Стратонов// Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2009. - №4 – С.171-177.
8. Стратонов В.М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності: монографія. – Херсон, видавництво ХДУ, 2009. – 440 с.
9. Стратонов В.М. Криміналістика. Керівництво до криміналістичної техніки: практ. посіб. – Херсон, 2004. – 147 с.
10. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування:/М.А.Погорецький//Вісник кримінального судочинства. – 2015. - №3 – С.63-79
11. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія /В.М.Трофименко. – Харків : ТОВ «Оберіг», 2016. – 304 с.
12. Настільна книга детектива, прокурора, судді; коментар антикорупційного законодавства за заг. ред. М.І.Хавронюка. – 2 –е вид., перероблене і доповнене. – Київ, ВД «Дакор», 2017. – 522 с.)
13. Зайкан Я.П. Настільна книга адвоката у кримінальній справі (КПК 2012)/Я.П.Зайкан, С.Ф.Сафулько. – Київ, ВД «Дакор», 2013. – 576 с.
14. Настільна книга слідчого (детектива). Коментар, зразки та бланки процесуальних документів: практ. посібник. – Київ: Центр учбової літератури, 2017. – 280 с.
15. Настільна книга слідчого Національної поліції України: станом на 17 жовтня 2016 року. практ. посіб./упоряд. А.В. Дрозд Київ: Центр учбової літератури, 2016. – 480 с.
16. Процесуальні документи прокурора у кримінальному провадженні. Науково-практичний посібник у 2-х т. Т.1: Процесуальні документи прокурора під час досудового розслідування. – К.: Національна академія прокуратури України, 2016. – 372 с.
17. Марочкін О.І. Мотивування процесуальних рішень слідчого: монографія/О.І.Марочкін. – Київ, Нац. акад. прокуратури України, 2015. – 214 с
18. Куйбіда Р. Посібник із написання судових рішень/Р.С.Куйбіда, О.Сироїд. – Київ: Дрім Арт. 2013. – 224 с.
19. Настільна книга слідчого: практ. посіб./редкол.: Ю.І.Руснак. – Київ, вид. дім «Ін Юре», 2014. – 446 с.
20. Макаров М.А. Судовий контроль у кримінальному провадженні: монографія /М.А.Макаров: НАВС. – Київ, центр учб. літ., 2016. – 339 с.
21. Фаренник В.І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія і практика: монографія /В.І.Фаренник. – Київ:Алерта,

2017. – 548 с.

22. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій. монографія/ Л.М.Лобойко, А.П.Черненко. – Дніпропетровськ, держ.унів.внутр.справ. – 2006. – 168 с.

23. Негласні слідчі (розшукові) дії: наук. практ. посіб. / Ю.Г.Севрук, О.В.Шамара, А.В.Столітній та інш. – Київ, Нац. акад. прокуратури України, 2017. – 110 с.

24. Тагієв С.Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві Укаїни: монографія/С.Р.Тагієв. – Київ : ВД «Дакор», 2015. – 440 с.

25. Капліна О.В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність/ О.В.Капліна// Юрид. часопис Нац. акад.внутр.справ. – 2013. - №1. – С.238-242.

26. Малютін І.А. Зупинення досудового розслідування: навч.-метод.посіб./І.А.Малютін за заг.ред. З.Д.Смітєнко. – К.; НАВСУ, 2003. – 140 с.

27. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія /Ю.В.Баулін. – Київ, Атіка, 2014. – 296 с.

28. Яновська О.Г. Оскарження адвокатом рішень, дії чи бездіяльності слідчого, прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування: наук.практ.посіб./ О.Г.Яновська. Акад.адвок.України. – Київ: Прецедент, 2013. – 32 с.

29. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. – Київ, 2015. – 708 с.

Додаткова

1. Адаховський Д. Поняття, сутність і види кримінально-процесуальних функцій / Д. Адаховський // Право України. — 2010. — № 6. — С. 220—225.

2. Аленін Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі / Ю. Аленін // Право України. — 2003. — № 4. — С. 30—32.

3. Андрусяк В. Мета та завдання досудового слідства / В. Андрусяк // Вісник прокуратури. — 2010. — № 1. — С. 77—80.

4. Гевко В. Удосконалення процесуальної форми як основа реформування кримінального судочинства України / В. Гевко // Право України. — 2010. — № 2. — С. 150—157.

5. Лобойко Л. М. Стадії кримінального процесу : [навч. посіб.] / Лобойко Л. М. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 176 с.

6. Маляренко В. Т. Про завдання кримінального судочинства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. — 2000. — № 6. — С. 38—48.
7. Мовчан Г. Правозахисна функція: це – один із основних напрямів діяльності прокурора в кримінальному судочинстві / Г. Мовчан // Вісник прокуратури. — 2009. — № 4. — С. 34—37.
8. Молдован А.В. Кримінальний процес України /текст/ : Навч.посіб./ А.В.Молдован, С.М.Мельник –К.: Центр учбової літератури, 2013 с.
9. Никоненко М. Я. Поняття, види і зміст кримінально-процесуальних гарантій / М. Я. Никоненко // Науковий вісник НАВСУ. — К., 2001. — Вип. 1. — С. 59—69.
10. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини : структура і система / Погорецький М. А. — Х. : Арсіс, 2002. — 160 с.
11. Предмесніков О. Г. Обвинувальна функція у кримінальному процесі / О. Г. Предмесніков // Право і суспільство. — 2009. — № 4. — С. 115—118.
12. Рожнова В.В. Кримінально-процесуальна форма та її значення / В. В. Рожнова // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі. — К., 2011. — С. 81—83.
13. Рожнова В.В. Про передумови визначення завдань кримінального судочинства / В. В. Рожнова // Правова система в умовах розвитку сучасної державно-правової діяльності. — К., 2011. — С. 34—36.
14. Якимович Ю. К. Дифференціація уголовного процесса / Якимович Ю. К., Ленский А. В., Трубников Т. В. — Томск : Том. ун-т, 2001. — 300 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://www.portal.rada.gov.ua> - офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
2. <http://www.kmu.gov.ua> - офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України.
3. <http://mvs.gov.ua> - офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України.
4. <http://www.scourt.gov.ua> - офіційний веб-сайт Верховного Суду України.
5. <http://sc.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільний і кримінальних справ.
6. <http://www.gp.gov.ua> - офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України.
7. <http://www.minjust.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України.
8. <http://www.reyestr.court.gov.ua> - єдиний реєстр судових рішень в Україні.

Текст лекції

ВСТУП

У КПК України закріплено інститут відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням чи незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Під час дослідження вищезазначеного інституту слід зосередити увагу лише на найбільш актуальних питаннях, які мають першочергове значення для теорії та практики кримінального судочинства.

Визначено поняття та види шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів чи суду. Поняття та значення її відшкодування дозволяє дієво й ефективно забезпечити реалізацію конкретних форм відшкодування шкоди як на стадії досудового розслідування, так і в судовому провадженні.

Завдання кримінального судочинства полягають не лише у призначенні покарання особі, котра вчинила кримінальне правопорушення, але й в усуненні його наслідків, зокрема, пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, що потерпіли від вчинення кримінального правопорушення.

1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ШКОДИ, ЯКА ПІДЛЯГАЄ ВІДШКОДУВАННЮ (КОМПЕНСАЦІЇ) У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У КПК України в главі 9 закріплено інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов. Так, у статтях 127 та 130 визначено два види шкоди, які підлягають відшкодуванню

(компенсації), а саме: відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому та відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів або суду. Слід звернути відразу увагу на застосовану законодавцем термінологію «відшкодування» та «компенсація». За етимологічним значенням «відшкодування» – це те, що повертається за зроблену шкоду, витрати, а «компенсація» – це відшкодування, зрівноваження, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат. Компенсація від лат. Compensatio – відшкодування).

У кримінальному процесі наслідком кримінального порушення прав, свобод і законних інтересів об'єкта, формою негативних змін у його суспільних відносинах, що охороняються законом, є завдання шкоди – моральної, фізичної або майнової, що є підставою для визнання особи потерпілим (ч. 1 ст. 55 КПК).

Слід, також зазначити, що наступним суттєвим недоліком КПК є відсутність визначення поняття шкоди та її різновидів. Цей недолік поки, що заповнюється в юридичній літературі.

Розглянемо кожний з видів шкоди дещо детальніше.

Моральна шкода як наслідок вчинення кримінального правопорушення чи незаконного рішення, дії (бездіяльності) правоохоронного чи судового органу має немайновий характер і виражається, відповідно до ст. 23 Цивільного Кодексу (далі – ЦК) України, у фізичних і душевних стражданнях, приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Можливість і підстави компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок порушення прав особи, закріплені у вказаній статті, а також 1167, 1168 ЦК. На жаль, ці положення не знайшли свого відображення в нормах КПК. Оперуючи цим поняттям жодна з його статей не закріплює його визначення та порядок застосування механізму відшкодування.

Важливим питанням залишається необхідність закріплення в кримінальному процесуальному законі поняття моральної шкоди. Саме від цього на практиці нерідко залежить правильність вирішення таких важливих питань, як визнання особи потерпілим, встановлення права на заявлення позову про відшкодування моральної шкоди, а в деяких випадках – повне встановлення обставин предмета доказування, а відповідно і правильна кваліфікація діяння.

Можливість відшкодування поки що регламентовано насамперед чинним цивільним законодавством України. Так, ст. 23 ЦК України передбачає, що моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування останньої.

При цьому ст. 23 ЦК України визначає різновиди моральної шкоди досить широко – вона може полягати: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Таким чином, *моральна шкода* – це психічні страждання особи, приниження її честі, гідності, а також ділової репутації, заподіяні кримінальним правопорушенням, що порушує її особисті майнові і немайнові права, а також нематеріальні блага та неправомірними рішеннями, діями (бездіяльністю) правоохоронних чи судових органів.

Під психічними стражданнями як емоційно-вольовими переживаннями людини варто розуміти пережиті нею почуття приниження, роздратування, пригніченості, гніву, сорому, розпачу, неповноцінності, стану психологічного дискомфорту тощо. Ці почуття можуть бути викликані протиправним посяганням як на саму особу, так і на її близьких родичів.

Під особистими немайновими правами і нематеріальними благами, порушення, позбавлення чи приниження яких може завдати особі моральної шкоди, варто розуміти належні громадянину блага від народження чи права в силу закону, що нерозривно пов'язані з його особистістю.

При цьому, слід враховувати, що до благ, які належать людині від народження, відносяться життя, здоров'я, честь, свобода, недоторканність особи, а до прав громадянина – права, що передбачені законодавством держави (право на недоторканність житла чи іншого володіння; право на недоторканність власності; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень; право на користування своїм іменем; право авторства й інші особисті немайнові права, передбачені законодавством про інтелектуальну власність; право на свободу пересування і вибір місця проживання; право на одержання достовірної інформації та ін.).

Фізична шкода як вид шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, представляє собою сукупність змін, які об'єктивно відбулись у стані людини як фізичної істоти (тілесні ушкодження, розлад здоров'я, біль). Безумовно, фізична шкода може бути завдана тільки людині, оскільки юридична особа не має ознак фізичної сутності (життя та здоров'я).

У разі завдання фізичної шкоди, людина зазнає й шкоди моральної. Моральні страждання в такому випадку, як правило, виявляються у відчуттях

страху, сорому, приниження, а також в інших, несприятливих для людини в психологічному аспекті, переживаннях, пов'язаних із втратою роботи, тимчасовою непрацездатністю, неможливістю продовжувати активне громадське життя, з обмеженням або позбавленням яких-небудь прав громадян тощо та ін.

І фізична, і моральна шкода тісно між собою пов'язані. Після нанесення вони по суті є непоправними і практично не можуть бути відшкодовані. Неможливо відшкодувати (визначити еквівалент) втрати здоров'я, неможливо відшкодувати почуття страху, відчуття болю.

Тому відшкодування фізичної та моральної шкоди припускає можливість їх компенсації. При цьому поряд з цим має відбуватися відшкодування витрат, які пов'язані з нанесенням фізичної чи моральної шкоди (вартість ліків, медичних послуг, реабілітаційних заходів тощо).

У відповідності з нормами Особливої частини КК України наслідки злочинного діяння можуть відображатися у тій чи іншій сфері фізичного стану людини, зокрема у вигляді заподіяння смерті, шкоди здоров'ю (тяжкої, середньої чи легкої тяжкості тілесних ушкодження), фізичного болю. Такі зміни відбуваються, наприклад, внаслідок вбивства (ст.ст. 115-119 КК України), доведення до самогубства (ст. 120 КК України), нанесення тілесних ушкоджень (статті 121-125, 128 КК України), побоїв і мордування (ст. 126 КК України), катування (ст. 127 КК України) та ін. Крім того, з точки зору порушеного вчиненням злочину блага людини та характеру наслідків такого порушення, до злочинів, які завдають шкоди здоров'ю, слід віднести і ті злочини, що спричиняють розлад здоров'я, який сам по собі не є тілесними ушкодженнями. Наприклад, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України), незаконне проведення дослідів над людиною, що спричинило тривалий розлад здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 142 КК України), експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку дитини (ч. 2 ст. 150 КК України) тощо.

Фізична шкода як шкода, що завдається в матеріальній сфері, може бути об'єктивно оцінена, через що в певних випадках вона впливає на юридичну кваліфікацію діяння. Саме тому встановлення виду і ступеню шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є обов'язком посадової особи, що здійснює кримінальне провадження (п. 3 ст. 91 КПК України). При цьому, як зазначають М.І. Гошовський та О.П. Кучинська, закон, де йдеться про шкоду, завдану злочином, не деталізує, чи це шкода на момент злочину, чи на подальший період. Тому факт заподіяння шкоди має встановлюватись у процесі незалежно від моменту вчинення злочину та бути підставою для визнання особи потерпілим. Важливо, аби був причинний зв'язок між діянням та шкодою, що настала.

Фізична шкода, на відміну від моральної, може бути встановлена за узагальненими критеріями, без ретельного і всебічного вивчення обставин заподіяння шкоди, особистості заподіювача шкоди й особи, яка зазнала страждань. Так, черепно-мозкова травма, завдана в результаті дорожньо-транспортної пригоди, має однаковий ступінь тяжкості незалежно від даних про особу потерпілого. Водночас, застосувавши максимально індивідуальний підхід до оцінки моральних страждань потерпілих (враховуючи неможливість продовжувати активне громадське життя, порушення звичайних життєвих зв'язків, втрату роботи чи заробітку тощо), можна дійти висновку про різний ступінь завдання моральної шкоди кожному з них.

Питання про відшкодування фізичної шкоди як такої на практиці інколи майже не розглядається, оскільки сама можливість відновлення порушеного здоров'я є досить сумнівною (наприклад, при втраті органу чи настанні інших невиліковних хворобливих станів людини).

Враховуючи вищевикладене, поняття фізичної шкоди може бути сформульовано таким чином: ***фізична шкода*** — це фізичні страждання людини, фізичний біль, функціональний розлад організму, інші відхилення від звичайного стану здоров'я, а також смерть, спричинені людині в наслідок кримінального правопорушення, що посягає на немайнові або майнові права

громадянина, та внаслідок рішень чи дій (бездіяльності) правоохоронного або судового органу.

Майнова шкода, завдана кримінальним правопорушенням чи незаконними рішеннями, діями (бездіяльністю) правоохоронного або судових органів є найбільш поширеним негативним наслідком як вчинення злочину (кримінального правопорушення) так і прийняття незаконного рішення, дії (бездіяльності). Крадіжки, грабежі, розбої, вимагання, знищення або пошкодження майна та деякі інші злочини кримінального права, а також незаконне накладення арешту на майно, незаконне відсторонення від роботи (посади), незаконна конфіскація майна завдають особі майнової шкоди, котра полягає в позбавленні її належних їй цінностей, грошей, майна, матеріальних благ.

У юридичній літературі майнова шкода визначається як сукупність негативних змін у майновій сфері фізичної чи юридичної особи, що об'єктивно відбулися внаслідок вчинення злочину, і розглядаються, як правило, тільки як втрата, привласнення, знищення або пошкодження майна. Майнова шкода відрізняється від інших видів шкоди (фізичної та моральної) можливістю її точного встановлення та вираження в грошовому еквіваленті. Разом з тим, як зазначає О.І. Зорін, майнова шкода виникає не лише в результаті посягання на відносини власності, а й при посяганні на особу. Зокрема, коли було вчинене злочинне посягання на здоров'я, суб'єктом вимог виступає сам постраждалий, який втрачає заробіток у зв'язку з хворобою, здійснює витрати на лікування, додаткове харчування, протезування, сторонній догляд.

Аналогічно вирішує це питання і слідчо-судова практика, визнаючи правомірним заявлення в кримінальному процесі позовних вимог про відшкодування шкоди, завданої злочинами проти життя та здоров'я особи. Так, у п. 2 Постанови від 7 лютого 2003 р. № 2 "Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи" Пленум Верховного Суду України зазначає, що у справах про злочини даного виду суди

зобов'язані вживати всіх необхідних заходів до повного відшкодування заподіяної потерпілим матеріальної та моральної шкоди, а у п. 29 цієї ж постанови зобов'язує суди керуватися цивільним законодавством, вирішуючи цивільний позов у кримінальній справі про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної внаслідок смерті, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я потерпілого (витрат на лікування, посилене харчування, протезування, сторонній догляд, поховання тощо).

Загальновизнаним є розуміння майнової шкоди як втрати, погіршення чи зниження цінності майна, витрат, необхідних для відновлення, придбання втраченого майна (пряма чи позитивна шкода). Якщо розглядати майнову шкоду у грошовому еквіваленті, то до неї включають вартість втрачених речей і витрат, здійснених потерпілим для поновлення втраченого майна. Виділяють також і ту шкоду, що виникає як супутня під час вчинення злочину (наприклад, особа з метою крадіжки здійснює проникнення до квартири, при цьому ламає двері, замки, розбиває вікна тощо). При цьому, кримінально-правове значення має тільки позитивна майнова шкода, а саме її грошове вираження – вартість втраченого майна.

Однією з проблем, що є предметом дискусії у сфері відшкодування майнової шкоди, є питання про можливість відшкодування в кримінальному процесі неодержаних доходів – упущеної вигоди, котра означає неодержання потерпілим (особою, якій завдано шкоду незаконними рішеннями чи діями (бездіяльністю) правоохоронного або судового органу) тих майнових благ, які він міг би отримати, якби не було вчинено щодо нього кримінального правопорушення або незаконних рішень чи дій (бездіяльності) правоохоронними органами або судом. При цьому висловлюються протилежні позиції – від заперечення такої можливості (Васькін В.В., Владимиров В.О., Гурєєв П.П., Ляпунов Ю.І., Мазалов А.Г.) до позитивного вирішення питання про включення неодержаних доходів в обсяг майнової шкоди, що підлягає відшкодуванню (Клименко Я.О., Кригер Г.О., Нор В.Т.).

Дійсно, згідно ч. 1 ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. А відповідно до ч. 3 ст. 22 ЦК України збитки (якими цивільний закон вважає втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки), а також доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Отже, за винятком встановлених законом або договором випадків, завдана деліктом, у тому числі і кримінальним, майнова шкода підлягає відшкодуванню в повному обсязі.

Складові майнової шкоди стосуються і витрат потерпілого у зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення, серед яких основне місце займають втрати, витрати, що виникають в результаті кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. До них належать: витрати у зв'язку з лікуванням (витрати самого потерпілого) – придбання ліків, витрати на протезування тощо; різниця між виплатами за лікарняним і заробітною платою; витрати на поховання; витрати пов'язані з доглядом за особами, які внаслідок вчинення злочину стали інвалідами; витрати на придбання спеціальних засобів пересування тощо. Частину цих витрат бере на себе держава (пенсії по втраті годувальника, виплати у зв'язку з каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, втратою працездатності, придбання спеціальних засобів пересування для окремих категорій громадян та ін.), що не виключає можливості їх подальшого стягнення з винного в порядку цивільного судочинства.

При цьому Пленум Верховного Суду України у п. 29 постанови від 7 лютого 2003 р. № 2 “Про судову практику в справах про злочини проти

життя та здоров'я особи” зазначив, що вирішуючи цивільний позов у кримінальній справі про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної внаслідок смерті, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я потерпілого (витрат на лікування, посилене харчування, протезування, сторонній догляд, поховання тощо), суди повинні керуватися відповідним цивільним законодавством і виходити з роз'яснень із цих питань, які містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 “Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди” та від 31 березня 1995 р. № 4 “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” з наступними змінами.

За цивільним позовом у кримінальній справі чи з ініціативи суду з засудженого можуть бути стягнуті також кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину. Відповідальність за відшкодування таких витрат згідно п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 11 “Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат” може покладатися на засуджених при заподіянні шкоди як умисними, так і необережними діями. Такі витрати не підлягають стягненню лише при вчиненні злочинів у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства чи тяжкої образи з боку потерпілого, або при перевищенні меж необхідної оборони.

Отже, враховуючи те, що діяльність по відновленню порушених майнових прав особи є, по суті, цивільно-правовою, до поняття майнової шкоди, завданої вчинням злочину, повинні включатись й інші (крім безпосереднього обмеження матеріального блага) складові. Це:

- 1) безпосереднє обмеження матеріального блага особи (викрадення, пошкодження, знищення майна, накладення арешту на майно тощо);
- 2) неодержані доходи (позбавлення заробітку внаслідок втрати потерпілим

працездатності чи його зменшення, позбавлення заробітку внаслідок відсторонення його від роботи (посади) тощо); 3) витрати, що викликані завданням шкоди здоров'ю потерпілого (витрати на лікування, протезування, сторонній догляд тощо); 4) витрати на поховання; 5) втрата особами, що перебували на утриманні померлого, його заробітку; 6) витрати закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину.

Таким чином, поняття майнової шкоди в кримінальному процесі може бути сформульовано таким чином: **майнова шкода** – це наслідки кримінального правопорушення або іншого суспільно-небезпечного діяння чи незаконного рішення, дії чи бездіяльності правоохоронного або судового органу, що мають вартісну форму та полягають у безпосередньому обмеженні матеріального блага особи (викрадення, пошкодження, знищення майна), у позбавленні її можливості одержати заплановані доходи (позбавлення заробітку внаслідок втрати працездатності чи його зменшення тощо) а також у понесенні особою будь-яких додаткових майнових витрат (на лікування, протезування, сторонній догляд, поховання; втрата особами, що перебували на утриманні померлого, його заробітку).

2. ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ, ПРЕДМЕТ ТА ПІДСТАВИ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЮ) МАЙНОВОЇ (МОРАЛЬНОЇ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Завдання кримінального процесу полягають не тільки у призначенні покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, але й в усуненні його наслідків, в тому числі пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, які постраждали від нього. Одним із ефективних засобів, направлених на усунення заподіяних кримінальним правопорушенням наслідків у вигляді завданої шкоди, є цивільний позов.

Встановлена законом можливість розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні зумовлює наявність єдиного юридичного факту,

–притягнення особи до кримінальної та цивільно-правової відповідальності у випадках, коли вчиненим нею кримінальним правопорушенням завдано майнової чи моральної шкоди.

Цивільний позов порівняно з іншими непозовними формами відшкодування шкоди, як слушно зазначається в юридичній літературі, має певні переваги, оскільки його розгляд і вирішення в кримінальному процесі здійснюється при активній участі зацікавлених сторін, що в свою чергу, сприяє більш глибокому дослідженню всіх обставин справи, які стосуються виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням і правильному вирішенню питання про її відшкодування.

Тому саме цивільному позову законодавець відводить головну роль у відшкодуванні шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, і на відміну від інших форм детально регламентує діяльність, пов'язану з пред'явленням, забезпеченням і вирішенням цивільного позову в кримінальному судочинстві.

Позов про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути пред'явлений також і в порядку цивільного судочинства, проте одночасний розгляд судом кримінального провадження й цивільного позову має низку суттєвих гарантій, спрямованих на посилення захисту прав громадян та законних інтересів юридичних осіб, що зазнали шкоди від кримінального правопорушення, й більш швидке та повне її відшкодування. Зокрема: більш повно і всебічно розглядаються обставини справи, адже згідно зі ст. 91 КПК вид та розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди є однією з обставин, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні; обов'язок доказування зазначених обставин, а також виявлення осіб, які несуть відповідальність за заподіяння шкоди, покладається на органи досудового розслідування та прокурора, які наділені відповідними повноваженнями та в розпорядженні яких є відповідні сили і засоби для здійснення цього;

потерпілий від кримінального правопорушення звільняється від необхідності двічі брати участь у судовому розгляді, і, відповідно, підлягати додатковим хвилюванням, викликаними дослідженням обставин скоєного кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння; свідки, перекладачі, експерти та інші особи звільняються від повторного виклику до суду; неявка цивільного відповідача чи його представника до судового засідання не може бути підставою для відкладення розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні; більшою мірою забезпечується виховне і попереджувальне значення кримінального судочинства, що сприяє найбільш ефективному впливу як на самого суб'єкта кримінального правопорушення, попереджуючи можливість скоєння ним повторних злочинів, так і на інших осіб, сприяючи їх вихованню в дусі неухильного дотримання законів тощо; заощаджуються час і кошти завдяки усуненню дублювання в роботі судів, яке було б неминучим при окремому розгляді цивільного позову і кримінального провадження з одного і того ж факту вчиненого кримінального правопорушення. Саме в цьому полягає значення цивільного позову у кримінальному судочинстві.

КПК не містить визначення поняття цивільного позову в кримінальному процесі. Ця проблема була об'єктом неодноразового обговорення на сторінках юридичної літератури. На нашу думку, важливість законодавчого врегулювання має рацію, цивільний позов можна було б визначити в КПК як вимогу фізичної чи юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, її представника, законного представника (на захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними), прокурора (у випадку необхідності пред'явлення цивільного позову в інтересах держави, а також громадян, які за станом здоров'я та інших поважних причин не можуть захистити свої права) до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями

підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння про відшкодування цієї шкоди, заявлену органам, які здійснюють кримінальне провадження, і таку, що вирішується судом у його рамках.

Це визначення, як нам здається, є найбільш повним і відображає всі основні ознаки зазначеного поняття, а саме:

- матеріально-правову сторону позову (вимога про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням шкоди);
- процесуальну сторону позову (звернення за захистом порушеного права);
- осіб, які вправі пред'явити позов (яким заподіяно шкоду, тобто потерпілого, його представник, законного представника, прокурора в її інтересах держави) (ст.ст. 61, 62, 64, 128 КПК);
- відповідачів за позовом (підозрюваного, обвинуваченого чи фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння) (ст. 62 КПК);
- кому може бути заявлено позов (органам, які здійснюють кримінальне провадження);
- ким і в якому порядку розглядається і вирішується позов (судом разом з кримінальним провадженням).

Цивільний позов у кримінальному провадженні має два елементи: *предмет та підстави*.

Згідно з концепцією, що набула найбільшого поширення в науці цивільного процесу, предметом цивільного позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача, яка випливає із спірного правовідношення. Звідси ***предметом цивільного позову в кримінальному процесі*** слід визнати *матеріально-правову вимогу* позивача до підозрюваного, обвинуваченого чи

фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (цивільного відповідача) про відшкодування майнової та/або моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням.

Цю вимогу вправі заявити особа, якій заподіяно моральну, фізичну чи майнову шкоду. Ця особа має бути визнана в установленому законом порядку потерпілим та цивільним позивачем (ст.ст. 55, 61, 127, 128 КПК). Відповідно до ст. 33 Закону України «Про прокуратуру» та ч. 3 ст. 128 КПК цивільний позов може пред'являтися прокурором з метою захисту інтересів держави, а також громадян, які через фізичний чи матеріальний стан, неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права. Прокурор ініціює та підтримує в суді питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та вживає заходів для підтвердження її розміру у встановленому порядку. На захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними, цивільний позов може бути пред'явлений їхніми законними представниками (ч 2 ст. 128 КПК).

За загальними правилами, цивільний позов у кримінальному провадженні пред'являється до підозрюваного, обвинуваченого, оскільки він несе відповідальність за заподіяну ним майнову, фізичну, моральну шкоду або до особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ст.ст. 62, 128 КПК).

Цивільними відповідачами у кримінальному провадженні можуть бути фізичні (батьки, усиновителі, піклувальники, опікуни) або юридичні особи, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану

злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

За шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг **14-річного** віку, відповідальність несуть батьки (усиновителі), опікун або навчальний, виховний, лікувальний заклад, під наглядом яких перебував неповнолітній у момент заподіяння шкоди. Неповнолітній у віці від 14 до 18 років за заподіяну ним шкоду несе матеріальну відповідальність на загальних підставах. За відсутності у нього майна або заробітку, достатніх для відшкодування збитків, такий обов'язок покладається на його батьків (усиновителів) або піклувальників за умови наявності вини у їх поведінці, що сприяла виникненню шкоди (ч. 2 ст. 1179 ЦК України). Якщо шкоду заподіяно спільними діями неповнолітніх, у яких різні батьки, самі неповнолітні несуть солідарну відповідальність, а їхні батьки або піклувальники відповідають перед потерпілими за принципом дольової відповідальності. При заподіянні шкоди неповнолітнім як цивільних відповідачів слід притягувати обох батьків. Співучасники несуть солідарну відповідальність за шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, вчинення якого охоплювалося їхнім загальним наміром. Якщо матеріальна шкода завдана підсудним спільно з іншою особою, справу, відносно якої виділено в окреме провадження, суд покладає обов'язок щодо відшкодування шкоди в повному розмірі на підсудного.

Відповідно до ст. 1187 ЦК України за шкоду, заподіяну особою під час управління джерелом підвищеної небезпеки, відповідальність несе власник даного джерела (тобто особа, якій дане джерело підвищеної небезпеки належить на праві власності або на праві володіння, наприклад, довіреності або оренди)

Відмова у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства позбавляє цивільного позивача права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні (ч.6 ст. 128 КПК). Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а

також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК).

Матеріально-правова вимога, яка є предметом цивільного позову про відшкодування майнової або моральної шкоди, впливає з визначених законом юридичних фактів, на основі яких позивач пред'являє свої позовні вимоги. Якщо немає юридичного факту, який обумовлює виникнення матеріально-правового відношення, то цивільний позов у кримінальному провадженні не може бути заявлений і розглянутий судом. **Звідси, підставами позову є юридичні факти**, з яких позивач виводить свої вимоги і з наявністю яких закон пов'язує виникнення правовідносин між позивачем і підозрюваним, обвинуваченим (відповідачем). Отже, ці два елементи і складають зміст цивільного позову. Саме ці два елементи зумовлюють межі і направлення провадження за цивільним позовом у кримінальному процесі.

Юридичними фактами, на підставі яких пред'являються позови, є: а) скоєння кримінального правопорушення (або іншого суспільно-небезпечного діяння); б) наявність майнової або моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (або іншим суспільно небезпечним діянням); в) наявність причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням і завданою шкодою.

Вимога про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, може бути пред'явлена як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства.

Основними умовами пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі є подання позовної заяви; процесуальна правоздатність позивача; підвідомчість позову суду; відсутність винесеного судом рішення за тією ж підставою та предметом позову.

В ч. 4 ст. 128 КПК, зазначається, що форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства.

Цивільний позов повинен містити інформацію, передбачену ст. 119 ЦПК України. У позовній заяві про відшкодування матеріальної (моральної) шкоди має бути зазначено: в чому полягає ця шкода, якими злочинними діями чи бездіяльністю її заподіяно позивачеві, з яких міркувань він виходив, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується. Відповідно до ст. 479 КПК відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї.

Відшкодування матеріальної шкоди за цивільним позовом у кримінальному провадженні повинно полягати у відновленні колишнього стану речей або відшкодуванні збитків, тобто реального збитку. Згідно зі ст. 1166 ЦК України шкода, заподіяна особі або майну, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, що заподіяла шкоду. Стаття 1167 ЦК зобов'язує відшкодовувати моральну шкоду в грошовій або іншій матеріальній формі. Стаття 1192 ЦК зобов'язує відповідальну за шкоду особу відшкодувати заподіяні збитки в натурі або у повному обсязі. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Розмір відшкодування моральної шкоди визначається залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. При цьому, визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди, суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості і повинен наводити в рішенні відповідні мотиви.

Слід зазначити, що в ст. 91 КПК не передбачено відшкодування коштів, витрачених закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від кримінального правопорушення як окрему обставину, яка підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Але вказана обставина підлягає обов'язковому з'ясуванню і вирішенню під час доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 3 ст. 91 КПК).

Порядок обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та порядок зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 545 від 16 липня 1993 р. Роз'яснення з цього приводу також надаються в постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 11 «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат» Сума коштів, що підлягає відшкодуванню, визначається закладом охорони здоров'я, в якому перебував на лікуванні потерпілий, з урахуванням кількості ліжко-днів, проведених ним у стаціонарі, та щоденної вартості його лікування. Кількість ліжко-днів визначається на основі медичної картки стаціонарного хворого або інших документів, які підтверджують дату госпіталізації і дату виписки хворого із стаціонару лікувальної установи. Термін і обґрунтованість перебування потерпілого від кримінального правопорушення на стаціонарному лікуванні визначаються на підставі даних лікувального закладу. До матеріалів провадження має бути приєднана довідка-розрахунок бухгалтерії цього закладу із записом про вартість одного ліжко-дня та про загальну суму фактичних витрат на лікування потерпілого. Відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого від кримінального правопорушення можливе лише тоді, коли є причинний зв'язок між злочинними діями чи бездіяльністю винної особи та перебуванням потерпілого на такому лікуванні. У разі сумніву в обґрунтованості перебування потерпілого на

стаціонарному лікуванні або в терміні лікування, потрібно призначати відповідну експертизу.

У кримінальному судочинстві відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого може покладатися тільки на особу, вина якої у **вчиненні** злочину встановлена обвинувальним вироком суду (у тому числі без призначення покарання, із звільненням від покарання, з умовним засудженням).

При заподіянні шкоди здоров'ю потерпілого неповнолітнім, у тому числі при вчиненні ним злочину в групі, питання відшкодування коштів, витрачених на лікування потерпілого, вирішується згідно зі ст.ст. 1178 -1182 ЦК України та роз'ясненнями, що містяться у п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» Витрати на стаціонарне лікування потерпілого внаслідок дій особи, яка вчинила їх у стані неосудності, не стягуються.

Доказування цивільного позову, який був заявлений у кримінальному провадженні, відбувається за правилами, встановленими кримінальним процесуальним законом. Це означає, що обов'язок доказування виду та розміру шкоди, яку було завдано кримінальним правопорушенням, покладається на орган, який провадить розслідування в кримінальному провадженні.

Варто зазначити, що підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні (п. 1, 2 ст. 128 КПК).

Відповідно до ст. 129 КПК, ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд залежно від доведеності підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому. У разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення суд відмовляє в позові. Якщо ж обвинуваченого виправдовують за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також у випадках, передбачених частиною першою статті 326 КПК, суд залишає позов без розгляду.

Цивільний позов в кримінальному провадженні у випадках та в порядку, передбачених законом, компенсується потерпілому за рахунок Державного бюджету України (п. 3 ст. 127 КПК).

Встановивши, що кримінальним правопорушенням завдана майнова шкода або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від кримінального правопорушення, орган, що здійснює досудове розслідування, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів до забезпечення цивільного позову.

Забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні і можливої конфіскації майна здійснюється шляхом накладення арешту на майно (п. 7 ч. 2 ст. 128 КПК). Арешт може бути накладено на нерухоме і рухоме майно, результати інтелектуальної, творчої діяльності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб (ч. 3 ст. 170 КПК).

Слідчий суддя або суд під час судового провадження накладає арешт на майно у вигляді речей. Крім того, у випадку задоволення цивільного позову суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити

питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Як зазначається в ст. 171 КПК з клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач. У клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено: 1) підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, що підтверджують право власності на майно, що належить арештувати. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання.

У клопотанні цивільного позивача, слідчого, прокурора про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, іншої особи для забезпечення цивільного позову повинно бути зазначено: 1) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 2) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди. Вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову, повинна бути співмірною із розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Якщо особа, що подала клопотання про арешт майна, не доведе необхідність такого арешту, слідчий суддя, суд відмовляють у його задоволенні. У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу.

3. ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЯ) МАЙНОВОЇ (МОРАЛЬНОЇ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНУ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ ТА СУДУ

Однією з важливих гарантій конституційних прав громадян на життя і здоров'я та їх права власності є положення ст. 56 Конституції, згідно з яким

кожен має право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

У розвиток цих конституційних положень статтею 125 КПК встановлено, що у кримінальному провадженні підлягає відшкодуванню, окрім, вже розглянутої нами майнової (моральної) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням ще один вид майнової (моральної) шкоди, яка завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

За чинним законодавством, шкода, що спричинена незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду відшкодовується за нормами: Цивільного кодексу України; Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», затвердженого наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України; Порядку виконання Державним казначейством України рішень суду щодо відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури, а також судів, затвердженого Державним казначейством України; Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди», «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» та ін.

Відповідно до ст. 1176 ЦК України, ст.1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями правоохоронних органів, суду» від 1 грудня 1994 року (з подальшими змінами) підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок :

1) незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

2) незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу;

3) незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства.

У зазначених випадках, завдана шкода відшкодовується в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду.

Якщо громадянині завдано шкоду внаслідок вище перерахованих випадків йому відшкодовується: 1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; 2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), майно конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; 3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; 4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги; 5) моральна шкода.

Право на відшкодування шкоди виникає у таких випадках:

1) постановлення виправдувального вироку суду;

1-1) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про повернення справи на новий судовий розгляд) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

2) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпання можливостей їх отримання.

Заяву про оскарження постанови про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування чи прокуратури, на вибір громадянина може бути подано до суду за місцем його проживання або за місцезнаходженням відповідного органу, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування чи прокуратури. Сторони в цих справах звільняються від сплати судових витрат.

Згідно ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

ВИСНОВКИ

Отже, інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні, передбачає можливість забезпечення шляхом цивільного позову вимогу заявлену органам, які здійснюють кримінальне провадження,

фізичної чи юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, її представника, законного представника (на захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними), прокурора (у випадку необхідності пред'явлення цивільного позову в інтересах держави, а також громадян, які за станом здоров'я та інших поважних причин не можуть захистити свої права) до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння про відшкодування цієї шкоди, що вирішується судом разом у рамках кримінального провадження.

Відшкодуванню також підлягають майнова (моральна) шкода, завдана незаконними рішеннями чи діями (бездіяльністю) органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Визначений КПК порядок відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні передбачає забезпечення гарантій Конституції України (ст. 56) право громадян на життя, здоров'я, власність, їх надійного захисту від протиправних посягань та відшкодування (компенсацію) заподіяних ними збитків